

BOEKBESPREKING

MARTIJN STRONKS | MR. DRS. M.C. STRONKS STUDEERDE RECHTEN EN FILOSOFIE EN IS HOOFDREDACTEUR REGULIER VAN DIT BLAD.

Voorwaardelijk Nederlanderschap, ook voor asielzoekers

N. Oudejans

Asylum

A Philosophical Inquiry into the
International Protection of Refugees

Oisterwijk: BOXPress BV

In het regeerakkoord van het inmiddels gevallen kabinet Rutte staat een voornemen om personen die binnen vijf jaar na verkrijging van het Nederlanderschap veroordeeld worden voor een serieus misdrijf, het Nederlanderschap te ontnemen. Klaarblijkelijk lag dit zogeheten 'voorwaardelijk Nederlanderschap' juridisch en politiek gezien ingewikkelder dan gedacht, het lukte het Kabinet niet om een wetsvoorstel in te dienen in de 558 dagen dat het op het pluche zat. Toch valt niet uit te sluiten dat toekomstige kabinetten met vergelijkbare plannen zullen komen. Het 'voorwaardelijk Nederlanderschap' past in een langere traditie van beleid waarin lidmaatschap van de samenleving een voorwaardelijker karakter krijgt. Het belangrijkste voorbeeld daarvan is het inmiddels volstrekt ingeburgerde gebruik van het onderscheid allochtoon/autochtoon. Het begrip allochtoon wordt gebruikt om mensen aan te duiden die juridisch gezien volledig aanspraak maken op lidmaatschap van de gemeenschap, maar toch nog uitgelicht worden vanwege hun 'vreemde oorsprong'. Zo kan aan in Nederland geboren en getogen Nederlanders een zekere voorwaardelijkheid worden toegeëcht. Dit voorwaardelijk Nederlanderschap doet de vraag rijzen wat onvoorwaardelijk Nederlanderschap eigenlijk is. Wie is Nederlander, of beter wie is het Nederlandse volk? Deze laatste vragen spelen een centrale rol in het proefschrift van Nanda Oudejans, 'Asylum. A Philosophical Inquiry into the International Protection of Refugees'.

Eind vorig jaar promoveerde Oudejans in Tilburg bij Anton van Kalmthout en Bert van Roermond cum laude op een filosofische zoektocht naar de grondslagen van de internationale bescherming van vluchtelingen. In haar proefschrift staan twee vragen centraal: 1. Wat is asiel? 2. Waarom zouden wij, burgers van een democratische samenleving, geven om asielzoekers? Met name deze tweede vraag biedt interessante aanknopingspunten voor het voorwaardelijke Nederlanderschap. Maar alvorens dit vraagstuk te kunnen bezien in het licht van Oudejans' analyse, hoop ik dat u mij enige tijd (en ruimte) vergunt om de complexe argumentatie die Oudejans ontwikkelt, te beschrijven.

I. Hier en daar

Voor het asielvraagstuk worden door Oudejans in navolging van UNHCR drie (of eigenlijk vier) duurzame oplossingen onderscheiden: repatriëring, hervestiging in een ander asieland en integratie en naturalisatie in gastland (en eigenlijk ook nog opvang in een vluchtelingenkamp). In hedendaags vluchtelingenrecht wordt de nadruk vooral op de eerste optie gelegd, zo benadrukt Oudejans; vluchtelingen wordt bescherming geboden totdat ze weer veilig terug naar hun eigen land kunnen. Duidelijk komt zo (net als bij hervestiging in ander land en het vluchtelingenkamp) naar voren dat de vluchteling weliswaar 'hier' is, maar eigenlijk 'daar' hoort. Oudejans is het hier wezenlijk mee oneens en stelt zich in het eerste deel van haar studie ten doel om aan te tonen dat de vluchteling niet 'daar' hoort.

Met een analyse van de geschiedenis van het vluchtelingenbegrip in de twintigste eeuw, laat Oudejans zien dat de analytische spraakverwarring tussen het 'hier' en 'daar' langzaam is ontstaan. In het begin van de twintigste eeuw, nog voordat er veel duidelijk was geregeld rondom de positie van vluchtelingen, vloeiden de aanspraken van vreemdelingen nog louter voort uit de wederkerige verplichtingen tussen staten onderling. Bilaterale overeenkomsten verplichtten staten om vreemdelingen van de andere staat te beschermen slechts voor zover hun eigen onderdanen in de andere staat vergelijkbare bescherming ontvingen. Aldus kreeg de vreemdeling geen bescherming op grond van zijn status als vreemdeling, hij werd beschermd door zijn eigen land. Als de bescherming door het gastland niet werd geleverd, had de vreemdeling recht op diplomatieke bescherming van zijn eigen land. Hij kon zo altijd terug naar zijn thuisland. Binnen deze definitie van de vreemdeling bleek de vluchteling, de vreemdeling die geen bescherming aan zijn thuisland kon ontlenen, een anomalie. Niet alleen ontbeerde de vluchteling de op wederkerigheid gebaseerde bescherming in het gastland, ook ontbrak de mogelijkheid om terug te keren naar het land van herkomst. Hiermee werd nu precies het onderscheid tussen 'hier' en 'daar' onder druk gezet: de vluchteling behoorde noch hier, noch daar en stond daarmee op gelijke voet met de staatloze.

In de jaren vijftig wordt een onderscheid aangebracht tussen twee vormen van staatloosheid: *de jure* en *de facto* staatloosheid. In het eerste geval is het een juridische kwestie, er is juridisch gezien geen staat die verantwoordelijk kan worden gehouden voor de bescherming van de persoon, omdat de persoon geen nationaliteit heeft. Bij *de facto* staatloosheid is er in principe wel juridische bescherming mogelijk door een staat, maar blijft die feitelijk achterwege. Hoewel de nationaliteitsband feitelijk is verbroken en ineffectief is, wordt er bij deze categorie staatlozen van uit gegaan dat een band mogelijk blijft. De vluchteling en de *de facto* staatloze zijn deels overlappende categorieën. Het idee ontstaat dat de vluchteling nog wel een plek heeft, maar het *de facto* zonder staatsbescherming moet zien te rooien. Dit terwijl de *de jure* staatloze juridisch gezien geen nationaliteit heeft en er geen staat is te vinden die tot bescherming kan worden verplicht.

Oudejans stelt in haar studie dat dit onderscheid tussen *de facto* en *de jure* staatloosheid aan de kern van het asielprobleem raakt. *De facto* staatloosheid schiet tekort in het identificeren van het vluchtelingenprobleem. Het suggereert dat de vluchteling eigenlijk in het land van herkomst hoort, dat zijn plaats eigenlijk 'daar' is en niet 'hier'. Of beter gezegd, het maakt niet uit waar hij hoort, zolang het maar niet hier is. De vluchteling komt zo, in de woorden van Oudejans, niet uit het buitenland (foreign place), maar uit den vreemde. 'Coming from a strange place, having no where to return, the refugee asks and demands that we make and give place to him.' Het is echter precies dit vervreemdende karakter van de vluchteling, dat wordt geneutraliseerd door de karakterisering als *de facto* staatloze. Deze neutralisering maakt dat er een plek wordt toegekend aan de vluchteling. *De facto* staatloosheid erkent dat het om een gebrek aan bescherming voor de vluchteling gaat (net als bij *de jure*), maar mist dat dit gebrek nu juist samenhangt met het ontbreken van een plaats waar hij thuis is. Dit vloeit voort uit het inzicht van de filosofe Hannah Arendt dat de vluchteling, juridisch gezien, nergens in de wereld is. Hij heeft geen eigen door het recht beschermde plek. Dit alles zet de bijl aan de wortel van het *de jure/de facto* onderscheid. Sterker, in navolging van Arendt gaat Oudejans nog verder, de creatie van *de facto* staatloosheid werkt verhullend. Het zorgt ervoor dat het werkelijke probleem uit het zicht blijft.

Dat wezenlijke probleem betreft het onderscheid tussen hier en daar, maar werkt ook door in de perceptie van de vluchteling als 'vreemde' tegenover de 'eigen' gemeenschap. Oudejans beperkt zich in haar analyse overigens tot vluchtelingen, maar deze observatie geldt de meeste vreemdelingen. Juridische grenzen situeren mensen (en menselijk gedrag) in termen van rechten en plichten. Zonder een eigen land, zien zowel de vluchteling als de *de jure* staatloze zich geconfronteerd met hetzelfde existentiële dilemma: waar heb ik het recht om te leven? Of in navolging van Arendt, waar heb ik het recht op rechten? Het probleem van diegenen die geen plaats voor zichzelf meer hebben is niet zo zeer dat ze niet gelijk zijn voor het recht, maar veeleer dat er voor hen geen recht bestaat. Rechten zijn immers gekoppeld aan nationaliteit, terwijl nationaliteit in de regel weer gekoppeld is aan geboorte (ofwel via de bloedlijn of wel via de plaats). Dit miskent volgens Arendt dat mensen na hun biologische geboorte ook in politieke zin tot leven komen. Juist deze politieke dimensie is de meest fundamentele dimensie van de wereld voor Arendt. En laat dat nu precies zijn wat de vluchteling ontbeert als hij huis en haard ontvlucht. De vluchteling is zo niet alleen zijn plek in de wereld kwijt, hij is überhaupt zijn wereld, zijn politieke ruimte, kwijt. Oudejans concludeert aldus dat de vraag naar asiel niet alleen een vraag om bescherming is (zoals het nu wordt opgevat), maar vooral een vraag naar een eigen plek.

II. Waarom zouden we in vredesnaam om asielzoekers geven?

De kritische herdefiniëring van de eigen plaats van de asielzoeker, brengt onmiddellijk de tweede vraag van het onderzoek naar voren. Asielzoekers bevinden zich immers in een lastig pakket. Omdat ze naast hun huis en haard ook hun politieke ruimte kwijt zijn geraakt, bevinden ze zich precies buiten de vicieuze cirkel van democratische besluitvorming. Want hoe kan een asielzoeker zich toegang tot een democratische samenleving verschaffen? In een democratie worden de beslissingen immers in de regel genomen door de mensen op wie de beslissingen tevens van toepassing zijn. Asielzoekers hebben zo geen aanspraken, ze kunnen niet meebeoordelen over de vraag of ze moeten worden toegelaten tot de gemeenschap, juist omdat ze niet tot die gemeenschap behoren. Waarom zouden wij, de gemeenschap, asielzoekers dan in vredesnaam binnen laten en – vooral – een thuis bieden? Een vraag die in ons huidige Nederlandse politieke bestel een zekere actualiteit heeft.

Oudejans laat de complexiteiten van deze vraag zien aan de hand van een bespreking van onder meer het werk van de politiek filosofen Seyla Benhabib en Bonnie Honig. Een belangrijk uitgangspunt voor een democratische samenleving is afsluiting ('closure'): duidelijk moet zijn wie bij de politieke orde hoort en wie niet. Maar wat is precies het fundament voor dergelijke afsluiting? Hoe gaat dat de eerste keer? De legitimatie voor de beslissing ontstaat mét die beslissing. In een democratie ontstaat het volk, dat de legitimatie moet verlenen aan de funderende beslissing, juist bij die beslissing. Volgens de door Oudejans uitvoerig besproken Benhabib is deze originele daad, contingent: het is willekeurig en onttrekt zich aan legitimatie. De Nederlandse geschiedenis getuigt hier bijvoorbeeld van. Om de Franse macht te beteugelen had voornamelijk Engeland belang bij een stevige Nederlandse staatsvorm. Engeland zorgde dat Koning Willem I in het zadel werd geholpen. Een zadel dat overigens door de Franse overheersing al aardig op zijn plek zat: Willem I trof een kant en klare bestuursorganisatie aan, inclusief ambtenaren en bureauladen vol beleidsplannen. De soevereiniteit van Willem I werd zo gecreëerd met een verdragsconstructie. Pas later, toen hij steviger in zijn schoenen stond, deed hij voorkomen alsof zijn soevereiniteit aan het Verdrag vooraf ging.¹ Het volk heeft in ieder geval geen stem gehad in de eerste beslissing – nu ja, Nederland was ook een constitutionele monarchie –, duidelijk blijkt in ieder geval dat de staat en daarmee het volk ontstaan op een contingente, niet-noodzakelijke wijze. Hieruit blijkt dat de juridische orde wordt gemaakt, zij er niet altijd al is, ze niets noodzakelijks heeft en een keuze veronderstelt. Deze relativeringen herinneren ons eraan dat er altijd een andere orde denkbaar is, zo benadrukt Oudejans, of anders gezegd, ze herinneren ons aan de eindigheid van de huidige orde.

Maar als de orde willekeurig is ontstaan en er altijd andere mogelijke ordes en daarmee 'volken' denkbaar zijn, wat

maakt het 'volk' dan soeverein? Oudejans' antwoord op deze vraag is het begin van het antwoord op de vraag waarom 'wij' om asielzoekers zouden geven. Via een ingewikkelde weg, langs teksten van Bonnie Honig, Hannah Arendt en Martin Heidegger, komt Oudejans tot de stelling dat de soevereiniteit van een gemeenschap ligt in de zorg die zij heeft voor zichzelf. In het begrip zorg ligt, stelt Oudejans in navolging van Heidegger, de manier waarop we in de wereld staan, onze verhouding met de omgeving en de anderen. Het is in deze alledaagse ordening van de ruimte dat 'wij, het volk', ontstaan. Het 'wij' is al geworpen in een bepaalde omgeving, in een wereld vol van betekenisvolle verbanden (denk aan Willem I die een kant en klare bestuursorganisatie in zijn schoot geworpen kreeg). De soevereiniteit van een volk bestaat aldus in een vicieuze cirkel: het ontstaat doordat het volk geworpen wordt in een betekenisvolle omgeving en het zich dit eigen maakt: het identificeert zich met wat zich al voordoet. De crux is, aldus Oudejans, dat het volk niet claimt wat is gegeven, dat zou immers suggereren dat wij al bestaan buiten de feitelijke omstandigheden in de tijd en ruimte om. Nee, het volk wordt geclaimd door wat al is gegeven en probeert daar vervolgens betekenis aan te geven. Hiermee nestelt Oudejans de eerder genoemde contingentie, de willekeur van het stichtingsmoment van een volk, in de kern van de identiteit van het volk. Het is eigenlijk een Baron van Münchhausen-achtige situatie waarin de soevereiniteit van een volk ontstaat doordat het zichzelf in een gegeven situatie projecteert en daar betekenis aan geeft, zich de situatie probeert eigen te maken. De eigenheid van het volk is zodoende niet van te voren gegeven, er is geen grond voor het volk. De identiteit van het volk vergt zowel een stap voorwaarts als een stap terug. Een stap voorwaarts in de zin dat het anticipeert op mogelijkheden die nog in de toekomst liggen, het volk spiegelt zich reeds in wat het nog niet is. Een stap achterwaarts omdat het dat niet in een vacuüm doet, het speelt zich af op een plek, met een geschiedenis en reeds een heel netwerk aan betekenis. Dit maakt, aldus Oudejans, dat iedere representatie van het volk te vroeg komt, het volk hobbelt er achteraan. Het spiegelt zich in die representatie, maar wijst daarbij gelijk op zijn eigen grondeloosheid.

Terwijl we deze ingewikkelde gedachtegang verteren is Oudejans ons al weer een stap vooruit: de vraag naar de asielzoeker. De komst van de asielzoeker wijst in eerste instantie op het genoemde willekeurige moment in de soevereiniteit van een volk. Het maakt de spanning tussen het recht als een actuele en een mogelijke verdeling van plaatsen en rechten voelbaar. Doordat het volk geen vaste grond weet onder zijn voeten, zijn soevereiniteit grondeloos is, brengt de asielzoeker pijnlijk de mogelijkheid van een andere ordening onder de aandacht. Een ordening waar de asielzoeker wel een eigen plaats heeft. Een betekenisvolle plek waar hij zich thuis voelt in een netwerk van verhalen en relaties. De komst van de asielzoeker markeert daarom de mogelijkheid van een ander 'wij', een andere juridische ordening van de ruimte, maar ook de mogelijkheid van de dood van het 'wij'. Daarmee is asiel de institutie van het bewustzijn van onze eigen grondeloosheid als volk. En nu het volk ontstaat in de zorg voor

1 N.C.F. van Sas, *De metamorfose van Nederland*, Amsterdam: Amsterdam University Press 2004, p. 404-6.

zijn omgeving, in de ordening van de ruimte, in de zorg voor de getrokken grenzen, terwijl het volk zelf geen grond heeft, kan de asielzoeker een aanspraak maken, stelt Oudejans in beantwoording op haar tweede hoofdvraag. Op het moment dat een volk zich wantrouwend en vijandig opstelt tegenover asielzoekers, wist het zijn eigen ambigue zelf uit en vormt het zijn identiteit om tot een voldongen feit.

III. Voorwaardelijk Nederlandschap

Het proefschrift van Oudejans is zo een pleidooi voor voorwaardelijk Nederlandschap. Voorwaardelijk Nederlandschap in de meest radicale betekenis. Niet alleen vluchtelingen kunnen slechts aanspraak maken op een Nederlandschap onder voorbehoud. Iedereen leeft onder de voorwaardelijkheid van de grondeloosheid van de Nederlandse identiteit. Dat is een prachtige gedachte, de willekeur van de Nederlandse nationaliteit maakt ons allen voorwaardelijk burger.

Toch overtuigt het krachtige betoog me niet helemaal. Laat ik een theoretisch en een praktisch bezwaar noemen. Is in de benadering van Oudejans de verhouding tussen het vastomlijnde deel van de identiteit en dat wat altijd ontglipt (*idem en ipse*) wel in balans? Oudejans lijkt erg de nadruk te leggen op het toekomstige karakter van de identiteit van een volk, op het anticiperen op de mogelijkheden in de toekomst. Het volk heeft geen presentie, het hobbelt telkens achter de representaties aan waaraan het zich spiegelt. Maar kunnen bepaalde representaties, bepaalde verhalen, in de loop der tijd niet telkens terugkeren? Als identiteit echt zo grondeloos is, zo'n woest kolkend, pijlloos diep water, sluit dat dan ook werkelijk iedere vorm van sedimentatie uit? Mij lijkt het dat bepaalde representaties, bepaalde spiegelingen door de tijd kunnen bezinken. De grond voor de soevereiniteit van een volk mag weliswaar afwezig zijn, dit betekent nog niet dat er door de tijd heen geen kleine eilandjes kunnen zijn aangeslibd waarop een volk even kan staan. Het moge dan geen vaste grond zijn, een stevige getijde slaat het zo weg, het is niet niets. Een praktisch bezwaar is echter dat, aangenomen dat Oudejans overtuigend argumenteert dat de vluchteling een aanspraak heeft in de gemeenschap, de vraag *wie* de vluchteling is nog altijd wordt beantwoord door het gastland. Die beoordeling van het vluchtelingenschap haalt via de achterdeur weer binnen wat er via de voordeur uit is geduwd: als de vluchteling hier een aanspraak heeft, dan zal een overheid met een restrictief migratiebeleid proberen te ontkennen dat het om een vluchteling gaat. De vluchteling heeft dan misschien hier een aanspraak, de vreemdeling hoort nog altijd daar. Men hoeft maar aan het Nederlandse beleid met betrekking tot de geloofwaardigheid van het asielrelaas te denken om te weten dat dit een reëel probleem is. En eerlijk gezegd lijkt me deze macht van de gastheer over de beoordeling wie wordt toegelaten tot zijn grondgebied, een onvermijdelijk gevolg van het trekken van grenzen.

Hoe dit ook zij, ik raad u van harte aan (delen van) het proefschrift van Oudejans te lezen. De eerlijkheid gebiedt te zeggen dat het een moeilijk boek is – ik heb het zelf drie keer gelezen – zeker voor mensen die niet bekend zijn met de filosofische discussies waar Oudejans diep induikt. Toch meen ik dat het ook voor juristen de moeite van het lezen waard is. Met name hoofdstuk twee over het concept van de vluchteling, staatloosheid en het verlies van een eigen plek is aan te raden. De meer filosofisch geïnteresseerden kunnen zich ook op hoofdstuk drie en vijf storten, waarin de vraag naar lidmaatschap en verantwoordelijkheid voor de asielzoeker wordt uitgediept. Hoofdstuk vier is een abstract filosofische doordenking van Heidegger's begrip van *Dasein*, waar je zonder filosofische antenne vermoedelijk niet doorheen komt. In ieder geval zal het boek u niet onbewogen laten, het staat bol van de inspirerende en prikkelende gedachten.